

LUKÁCS-ERDEI IBOLYA

A ZSIBÓI KASTÉLY FESTETT DEKORÁCIÓI – FRANZ NEUHAUSER ZSIBÓI MŰKÖDÉSE

■ A zsibói Wesselényi-kastély az erdélyi késő barokk építészetben kiemelkedő helyet foglal el, ennek ellenére viszonylag keveset foglalkozott vele a tudományos kutatás, falképeivel, festett dekorációival pedig annál is kevesebbet. A kastély építéstörténete 1778–1810 közé tehető, bár az építésszek személye és az építési periódusok máig nincsenek megnyugtatóan tisztázva. A kastély építéstörténetéhez kapcsolódó szakirodalomból két szerzőt kell kiemelnünk, mégpedig Bíró Józsefet és B. Nagy Margitot, akik elsőként dolgozták fel a témát a levéltári forrásokra hagyatkozva. Bíró József megállapításainak B. Nagy Margit sok helyen elmentmond, úgy, hogy a konkrét források hiányában helyenként sokszor ő is feltételezésekbe bocsátkozik. Mindketten megegyeznek ugyanakkor abban, hogy az épület alaprajzi elrendezése a Pest környéki kastélyokra emlékeztet, azonban a tervező mesterek kérdésének tisztázása elég nehéz feladatnak bizonyul a korabeli dokumentumok hiányában. A leginkább kérdéses az első építési szakasz mestereinek behatárolása, azaz az 1778–1785 között született tervek és munkák konkretizálása. Jelen kutatás során, az eddig átnézett levéltári anyag sajnos nem vitt közelebb a kérdés tisztásához. Annyi bizonyos, hogy a házasságáért a katonaszkodással felhagyó id. Wesselényi Miklós és fiatal felesége, Cserei Ilona 1778-ban költöznek Zsibóra, így ez a dátum lehet az építkezések megindításának kezdete, bár az is előfordulhat, hogy egy ideig a régi udvarházat használták. Innen, tehát 1778-tól számítjuk az első periódust, ami 1785-ig, Wesselényi kufsteini rabságának kezdetéig tart. Amint közismert, a Hallerek csábigorbói kastélyának lerohanásáért ítélik börtönre.¹ Feltételezhetően a rabság ideje alatt szünetelnek az építkezési munkák, de addig körvonalazódhatott a koncepció, és véglegesülhetett az épület terve, ugyanis egy 1785-ös kastélyleltár már említ termeket „az új épületből”.² 1785-től a helyzet egy kicsit világosabb, ugyanis id. Wesselényi Miklós feleségének, Cserei Ilonának a költségnaplója sok mindenre fényt derít. A költségnapló és a báróné levelezése tanúsítják a cseh származású Franz Wrabetz építész és freskófestő zsibói jelenlétét 1796-tól, aki nem volt a legmegbízhatóbb mester, Zsibóra érkezése előtt a kassai adósok börtönébe Andrásy Károly juttatta, Wesselényi Miklós onnan váltotta ki. Wrabetz Cserei Ilonának küldött köszönőlevelében megfigyelhető a zsibói kastély sematikus rajza is, ami annak a tanúsága, hogy a mester érkezésekor az épület egy része már készen állhatott.³ A későbbiekben a Károlyi grófok nagykárolyi építészetét, Bitthauser Józsefet is foglalkoztatták Wesselényiéik, és az építkezési munkák nagy vonalakban 1810-re, id. Wesselényi Miklós halála évére elkészülhettek.⁴

Această lucrare a beneficiat de sprijin financiar prin proiectul „Cercetare doctorală și postdoctorală de calitate, inovativă și relevantă pentru piața muncii”: POCU/ 380/ 6/ 13/ 124146, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014-2020. – This work was supported by the project “Quality, innovative and relevant doctoral and postdoctoral research for the labor market”: POCU/380/6/13/124146, proiect co-financed by the European Social Fund through The Romanian Operational Programme “Human Capital” 2014-2020.

Az építkezésekkel párhuzamosan zajlott a belső berendezése és dekorálása. Ezekben a munkálatokban a báróné segítségével Vajna Antal és egy Faulwetter nevű bécsi mérnök volt, akik nemcsak tanácsot adtak az épp aktuális divatnak megfelelően, de be is szerezték a különböző darabokat. A falakat tapétával vonták be a kor divatjának megfelelően, de olyan neves festőket is alkalmaztak Zsibón, mint Franz Neuhauser⁵ vagy Johann Martin Stock. Erre utalást Kazinczy *Erdélyi leveleiben* találunk, aki 19. század eleji kolozsvári utazása alkalmával számba veszi a térség neves képvisőit, többek között Neuhauser Ferencet, „kit 1805 Zsibón találtam, a szálát festve s a szobákat, s ezeknek egyikét vászonra olajjal”.⁶ A kastély termi festésének, bútorzatának és berendezésének szükségszerűen tükröznie kellett a tulajdonosok társadalmi státusát és vagyoni helyzetét, ugyanakkor lépést kellett tartania a korszak divatjának legújabb tendenciáival. A falfestmények nagy közkedveltségnek örvendtek Európa-szerte a 18. század folyamán, tematikájuk a megrendelő ízlésétől és óhajától függően változott. Készülhettek erdei tájak, napsütötte vidékek, legelésző nyájak stb. Ezek a gyakran vászonra festett kompozíciók egész falat beboríthattak, az általánosan elfogadott technika pedig az volt, hogy 120×100 cm-es vászondarabokat egymáshoz illesztettek, amit apró szegekkel sűrűn a falra rögzítettek. A zsibói kastély falképeinek tárgyát is természetesen a megrendelő, id. Wesselényi Miklós szabta meg tájképekben és vadászciklusokban.⁷ Tudomásunk szerint egyetlen szoba vászonnal behúzott falát borította Neuhauser munkája.⁸

A Neuhauser-dinasztia második generációjából származó Franz a 18. század utolsó és a 19. század első évtizedeiben működött, Erdély-, sőt Magyarország-szerte ismertek voltak munkái és tevékenysége. 1763-ban született Bécsben, tájképeket és portrékat festett, és az erdélyi litográfia egyik úttörőjeként tartjuk számon, hazánk területén megalapította az első festészeti iskolát. Számos erdélyi erődítmény vedutáját köszönhetjük neki, mint *Déva vára* vagy *A fogarasi vár*.⁹ Tervezett síremlékeket, üzleti cégeket, másolt és restaurált a szebeni Brukenthal múzeum számára, vízfestmény-sorozatán visszaköszön a periódus erdélyi népviselete.¹⁰ Személyében a 19. század első évtizedeinek legsokoldalúbb erdélyi művészetét tisztelhetjük.¹¹

Első festészeti ismereteit természetesen édesapjától, idősebb Franz Adam Neuhausertől szerezte, később pedig a Bécsi Akadémián tanult.¹² Az 1780-as években készült alkotásain még erősen érezhető apja keze nyoma a rajztechnikában és a színek alkalmazásában, de nagy hatással voltak rá bécsi tanulmányai által Poussin és Claude Lorraine munkái is, valamint a flamand és holland tájképfestészet.¹³ Az 1800-as évek elejétől egyre inkább a természeti hűség megőrkítése figyelhető meg tájképein, ami az erdélyi tájképfestészet kezdeteit is jelentette. A klasszikus, idilli és a romantika szellemétől áthatott tájképek helyett valós természeti képeket ábrázol, amelyeket a természeti környezet pontos megfigyelése után rögzített festményein.¹⁴

A zsibói kastély reprezentatív főszárnyában 1803–1805 között 5 darab nagyméretű festményt készített: *Zsibó a Rákóczi hegyről* (276×330 cm), *Medvevadászat* (155×276 cm), *Szamos parti nyúl vadászat* (130×276 cm), *Vadállat vadászat* (265×276 cm) és *Tábortűz* (90×112 cm),¹⁵ melyek kidolgozásban és koncepcióban Claude Lorraine stílusára emlékeztetnek.¹⁶ Ezek a vászonra festett olajképek 1945-ig viszonylag jó állapotban, kicsit megsötétvedve díszítették a kastély „szálájának”, legvalószínűbben dísztermének falát. Más források szerint az emeleten létezett egy „képterm” elnevezésű helyiség, így az sem kizárt, hogy ott kaphattak helyet a vásznak.¹⁷ Az államosítás után az épület számtalan rendeltetést kapott, általános iskola, líceum, gyermekklub működött benne. A vásznak állagmegőrzésének okán 1957-ben kettőt szakszerűen lehámoztak a falról és a zilahi múzeumba szállították.¹⁸ Bíró József 1942-ben kiadott művében ugyanakkor úgy fogalmaz, hogy a

vásznak már nem a főszárnyban található meg, hanem a keleti szárny egyik termében lettek elhelyezve. Szintén a vásznak Zilahra szállítása kapcsán olyan információval is találkozunk, mely szerint a zilahi múzeum alkalmazottai 1964-ben még Zsibón találták a vásznakot, melyek közül négyet feltekerve tároltak, egyet pedig a konyha falára függesztettek ki.¹⁹ A Zilahi Megyei Történeti és Művészeti Múzeumban ma az egykori zsbói vásznak közül fellelhető mind az öt, ezek egyike sincs ellátva leltári számmal, és a festmények témája sincs behatárolva. Bár személyesen nem láthattam őket, a múzeum által rendelkezésemre bocsátott fényképek igazolják a festmények rossz állapotát. Ezek a tárolás során megszakadoztak, a festék pedig minden mozdításkor pereg a vásznról. A rossz állapot ellenére a 2005-ben, a zilahi múzeumban Nicolae Gozman által készített felvételek segítségével megpróbáltuk beazonosítani a festmények tárgyát.

A vásznak tanulmányozása és a szakirodalmi utalások segítségével sikerült beazonosítani az első képet, ami ugyanakkor a legnagyobb méretű is volt az összes közül, nevezetesen a *Zsibó a Rákóczi hegyről*. Ez egy a kései barokkra jellemző tájkép, ami a cím alapján nem egy idilli, klasszikus tájképet jelenít meg, hanem a helyi tájak ismert részletei figyelhetők meg rajta. Említettük már, hogy jellemző mesterünkre a tájképfestészet, és azt is, hogy pályafutása kezdetén többnyire ideális, klasszikus tájakat ábrázol. Ezért különösen izgalmas e vászon témája a festő életművében, hiszen egy hazai, erdélyi táj ábrázolása látható, amiben a Neuhauser fivérek, de főleg Franz, úttörőnek számítanak. A vászon két kompozicionális egységre tagolódik a föld és az ég elválasztásával, mindkettőre a sötét, erős színek alkalmazása jellemző. Tipológiailag ez a kompozíció beillik a művész széles horizontú látképei közé.²⁰ Az alsó regiszter jeleníti meg a zsbói tájat, amelybe a valós természeti elemeken túl enyhén idealizált természeti képek is bekerültek. A kompozíció széleit mind jobb, mind pedig bal oldalról egy-egy fa szegélyezi, keretet adva a festménynek. A táj kromatikája barnás-zöldes, ami az eredeti állapothoz képest sötétebb, bár Kazinczy szerint Neuhauser már a kivitelezéskor erős színeket használt. A festmény bal és jobb oldalának alján vadászjelenetek teszik élettelibbé az alkotást, amelyen lovaikat megülő vadászok tűnnek fel a tájképi előtérben, egyes utalások szerint maga idősebb Wesselényi Miklós is megjelenik ezeken. A lovak kidolgozása rendkívül aprólékos és pontos, reprezentálva a család által fenntartott híres ménest. A vászon jobb oldalán körvonalazódik a település, amelytől jobbra az egybemosódó összképből kiválik a néhány éve elkészült Wesselényi-kastély, amely a településhez képest magasabban, egy dombon épült fel. Az épület északi, kert felőli homlokzata valóságúen jelenik meg az alkotáson, megfigyelhető a rizalitszerűen kiugró loggia és a nyugati, illetve keleti sarokpavilonok. A kastély vörös teteje hangsúlyosan kiemelkedik a tájképi környezetből. A nyugati sarokpavilon után feltűnik a kastélynál korábban felépült istálló is, ami tükrözi, hogy a festő a topográfiai hűségre törekszik. A vászon jobb oldalán, a kastélytól magasabbra, egy dombon körvonalazódik a családi mauzóleum. A kastélytól balra, lennebb vehető ki a település házainak teteje, kiemelkedve ezek közül a református templom tornya. A település, a templom, a kastély és a családi kriptá elhelyezése a festményen tökéletesen megfelel a topográfiai valóságnak. A leírak alapján kijelenthetjük, hogy a festmény nem csak díszített, hanem reprezentált is. Megjelenik rajta Erdély egyik legnagyobb késő barokk épületegyüttese, ami a vásznak festésével párhuzamosan épült fel, illetve visszaköszönnek az arisztokrácia, de hatványozottan a Wesselényiek életében olyan fontos szerepet játszó vadászatok.

A szakirodalomban fellelhető megnevezések segítségével sikerült beazonosítanunk a második vásznat is, amely az összes közül méretben a legkisebb volt, és amelynek címe *Táborútíz* (90×112 cm). A vászon éjszakai jelenetet ábrázol, ahol a gomolygó felhők közül előbukkanó Hold sejtelmesen világítja meg a kompozíció

bal oldali regiszterét. A kép jobb felében jelenik meg a vászon tárgyát adó tábor-tűz, amely körül három vadász alakja tűnik fel, egyik ülő pozícióban, másik térdelve, harmadik pedig lábon állva. A szemlélő felé néző, fejét támasztó ülő alak arckifejezése elcsüggedt vagy fáradt, a testtartása és anatómiai kidolgozása pedig kicsit esetlennek tűnik. Hogy a lefestett jelenet egy vadászat záróakkordja, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a tábor-tűz és az alakok előtt ott hever egy elejtett szarvas mint vadásztrófea. A vászon összhatása érdekes benyomást kelt a két fényforrás ábrázolása által. Míg a bal oldalon a Hold világítja meg fentről a kompozíciót, addig a jobb oldalon lentől a tábor-tűz. A festmény egy éjszakai tájkép, amelyen a természeti részletek, a bokrok vagy fák csak körvonalazódnak a gyenge fényben, kontúrjaik alig kivehetőek a sötétségben, de ehhez nyilván hozzájárul a festmény viszonylag rossz állapota is.

A harmadik vászon tárgyának behatárolása már kissé nehezebb feladatnak bizonyult, ugyanis az hogy vadászjelenet figyelhető meg rajta, nem kérdés, de mivel ezekből három variánst is elkészített Neuhauser (*Medvevadászat, Szamos-parti nyúl vadászat, Vadállat vadászat*), ezért a nehezen kivehető állatalakok miatt mindössze feltételezésekre bocsátkozhatunk. A legvalószínűbb a *Medvevadászat*, ugyanis az alsó regiszterben a hegyes-sziklás természeti tájból jól kivehető a kutyák alakja, amelyek egy elejtett medve körül jelzik a vadászoknak a préda helyét. Mind a kutyák, mind a vadászok ábrázolása tele van dinamizmussal, sugallva a nemrég elejtett vad körüli feszültséget. Ez az ábrázolás is a tájképek kategóriájába sorolható, ahol a kompozíció legnagyobb részét a meredek sziklás táj tölti ki, kromatikája jellegzetesen barnás-sárgás. A vászon bal szélén megfigyelhető két vadász alakja, akik az elejtett vad felé szegeznek puskáikat. A hegyi úton körvonala-zódik további két vadászalak, akik testtartásukból ítélve követték a korábban elejtett vadat. A jelenet naplementekor zajlik, itt a vászon kereteit két magasba nyúló szikla adja, a növényzet kopár és összerosódó fenyves formájában jelenik meg, jellemzően a hegyi tájakra. A távolban további hegyek-dombok körvonalai figyelhetők meg perspektivikus ábrázolásban.

A *Vadállat vadászat* címmel azonosíthatjuk be a következő festményt, mely kromatikában és kompozícióban nagyon hasonlít az elsőre. Ez is egy széles horizontú látkép, amelyet vízszintesen kettéoszt a föld és az ég elválásztása. A megörökített esemény naplementére tehető, az ég itt narancssárgás-vörös színt kapott, ami tükrözi a vadászjelenetben rejlő feszültséget. A kép tárgyát adó vadászat a legalsó regiszterben figyelhető meg. Egy, a földből kiemelkedő magaslaton, sziklán terül el az elejtett vad, ami leginkább vaddisznóra hasonlít. A kutyák testtartásából ítélve rohannak a vaddisznó felé, ami előtte minden bizonnyal megsebesített egy lovat, ugyanis az elhalt állat előtt egy földön heverő, lábait a magasba tartó ló alakja vehető ki. Ettől balra jelennek meg a vadászok, összesen négy felnőtt. A vászon érdekessége, hogy a felnőttek előtt szerepel egy gyermekalak, és valószínű, itt is utalás történik a megrendelőre, id. Wesselényi Miklósrá, aki fiát, ifj. Wesselényi Miklóst már kora gyerekkorától a vadászat hagyományára nevelte.²¹ A gyermekalak 7-8 év körülinek tűnik, ami megfelel ifjabb Wesselényi Miklós korának a festmény készítésének idején. A vadászok közül hárman a vaddisznó és kutyák felé fordítják tekintetüket, míg az egyik, valószínűleg id. Wesselényi Miklós és a gyermek szembenéznek a festménnyel. A szereplők által viselt ruházat megfelel a kor divatjának, a gyermekalak pedig díszmagyart visel. A jobb alsó sarokban aprólékosan kidolgozott természeti elemek és gazdag növényzet tűnik fel, egy kiszáradt fának a törzse, ami egy vörös-barnás és zöld bokor által van körülvéve.

Az utolsó vásznat a *Szamos-parti nyúl vadászat* címmel jelöljük, amint az a szakirodalmi utalásokban is szerepel. A többi vászonnal összehasonlítva itt kevésbé dús növényzet figyelhető meg, a szemlélő ugyanis átláthat a fák lombjai között,

de kromatikájában ez is beillik a már leírt vásznak közé. A fák mögött, a lemenő nap vöröses fényében dombok körvonalai tűnnek fel. A festmény legnagyobb részét a természeti elemek töltik ki, és a tárgyat adó vadászjelenetek három különböző pontban jelennek meg. A bal alsó sarokban látható két ló, melyektől jobbra két vadász áll lesben, arra várva, hogy elejtsék a kutyák által üldözött vadakat. A jobb alsó sarokban két jobbágy tűnik fel, egyszerű öltözetet és széles karimájú kalapot viselnek, kutyáikkal nyulakat üldöznek. A vadászoknál és jobbágyoknál fennebb, a kompozíció közepén láthatunk egy vadászalakit, aki fegyverét egy nyúlra szegezi. Hogy Zsibón a tájképeket miért ötvözték vadászjelenetekkel, az teljesen egyértelmű. Mind idősebb, mind ifjabb Wesselényi Miklós korában szokás szerint évente 3-4 alkalommal szerveztek vadászatokot, melyek általában négy napig tartottak, kötött programmal. Kiemelkedően fontos események voltak ezek a nemesség életében, ahol a vadászatokot bankettek, vacsorák és politikai viták zárták.²²

Franz Neuhauser festői munkásságában a portrék is kiemelkedő fejezetet jelentenek. Megrendelőiről, történetesen Cserei Ilonáról is készített egy arcképet, melyet a Kolozsvári Művészeti Múzeumban őriznek. A *Női arckép a Wesselényi családból* címet viselő alkotás 1799-ben készült, és ötvöződnek benne a késő barokk és rokokó stílusjegyek. A kétharmad részt ábrázolt női alak egy természeti háttér előtt jelenik meg, ami a zsidói tájat és a kastélyt jelenti. A báróné alakja, arcvonásai rendkívül aprólékosan kidolgozottak, szuggesztívek, ruhája empire jellegű, amit kiegészítenek az általa viselt drága ékszerek. Ahogy a tájképeknél is szó volt róla korábban, jellemzően a kompozíciót itt is egy jobb oldalon megfigyelhető fa keretezi, amelynek ágai a néző tekintetét a háttérben megjelenő kastélyra irányítják. Az épület kidolgozása itt sematikus, homlokzata elnyújtott, a tájképen megjelenő kastéllyal összevetve. A festmény egykor a zsidói épületet díszítette.²³

Végezetül elengedhetetlen hangsúlyozni a bemutatott vásznak jelentőségét. Kiemelkedően fontosak a kor erdélyi festészete szempontjából, ugyanis az akkor kibontakozó erdélyi valós tájképfestészet első példái, rendkívüli festészeti szinten kivitelezve. Továbbá Franz Neuhauser munkásságának kutatása és megértése végett is alapvető jelentőséggel bírnak. Ugyanakkor a Wesselényi-kastélyból fennmaradt vásznak szerencsés kivételnek tekinthetők a Romániában, az államosítást követő időszakban kibontakozó műemlékpusztulási folyamatnak. Bár rendkívül rossz állapotban maradtak fenn, meglétük határozott előrelépést jelent a művészettörténeti kutatás számára. Jelentősek a zsidói épület belső berendezéseinek és dekorációinak, de a kor reprezentációs törekvéseinek szempontjából is.

■ JEGYZETEK

1. B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Buk., 1970. 191.
2. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, A zsidói Wesselényi család levéltára, 374. csomó, 37.
3. B. Nagy Margit: i. m. 194.
4. Uo. 197.
5. Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*, Aigner Lajos nyomdája, Bp., 1880. 85.
6. Uo.
7. Bíró Vencel: *Véress Mátyás*. Művészettörténeti értesítő IX. évf. 1960. I. sz. 119.
8. Vámszer Géza: *A csíkrákosi Cserei-kúria falképmaradványai*. Művészettörténeti értesítő IX. évf. 1960. I. sz. 28.
9. Nicolae Sabău: *Metamorfoze ale barocului transilvan*. II. *Pictura*. Cluj-Napoca, 2005. 70.
10. Sz. Kürti Katalin: *Kiss Sámuel (1781–1819). A debreceni „rajziskola” első professzora*. Debrecen, 1995. 14.
11. Galavics Géza és Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet Magyarországon (1780–1830)*. Katalógus. Bp., 1980. 152.
12. Iulius Bielz: *Familia pictorilor Neuhauser și începuturile peisagisticii transilvănene*. In: *Studii și cercetări de istoria artei*. I–II. 1956. 320.
13. Elena Popescu: *Pictura germană din Transilvania, secolul al XVI-lea, începutul secolului al XIX-lea*. Sibiu, 2004. 14.

14. Uo. 324–325.
15. Uo.
16. Iulius Bielz: i. m. 327.
17. Benedek Vasile: *Wesselényi Miklós – promotor al reformismului liberal maghiar din Transilvania (1796-1850)*. Cluj- napoca, 2018. 189.
18. Vámszer Géza: i. m.
19. Benedek Vasile: i. m. 187.
20. Galavics Géza és Szabolcsi Hedvig (szerk.): i. m.
21. Újfalvy Sándor: *Az erdélyi régebbi és közelebbi vadászatok*. Kvár, 1927. 30.
22. Újfalvy Sándor: i. m. 38.
23. Nicolae Sabau: i. m. 357.

